

AZ ÉRTELMEZŐ KÍSÉRLET

Két francia Közép-Európa atlasz

Fragments d'Europe — Atlas de l'Europe médiane et orientale. Ed. Michel Foucher. Paris, 1993, Fayard, 328 p. 290 FF.

Sellier, André–Sellier, Jean: Atlas des peuples d'Europe Centrale. Paris, 1992, La Découverte, 192 p. 200 FF.¹

A kommunizmus összeomlása és a hidegháború vége a nyugat-európai társadalomtudományt egy rendkívüli méretű és alapvető fontosságú értelmező feladat elé állította. A diktatúrák helyén kialakuló kelet-közép-európai demokráciák leírására a megelőző évtizedekben kialakított szakszókincs és elbeszéléshalmaz sem szakmai, sem pedig politikai szempontból nem bizonyult megfelelőnek. Az immár alternatívák nélküli, kizárólagos értékhordozóvá vált „Nyugattal” szemben még egy átértelmezett „Kelet”-fogalom is szükségszerűen erős negatív felhangokkal bírt volna. Ezenkívül az új államok megjelenése a történelemszemléletben jelentős hangsúlyeltolódáshoz is vezetett, mivel a változások időszakának optimizmusa a diktatúrák negyvenöt évét egyszerre pusztá epizóddá redukálta. A pejoratív és szegregáló „Kelet” helyét az eufemisztikus és többféleképpen értelmezhető „Közép” vagy „Kelet-Közép” foglalta el. Ez a Foucher szerint tizenkettő, André és Jean Sellier szerint pedig húsz államot tömörítő fogalom azonban még meghatározásra várt.² A két atlasz ennek az értelmező kísérletnek a kartográfiai produktuma.

Részekre szakadt Európa — így fordíthatjuk szabadon, ám Fouchernak az előszóban kifejtett gondolataival összhangban, az amúgy problematikus *Fragments d'Europe* címet. (Szó szerint: *Európai töredékek*.) A mű, amely nem kevesebb mint harminc kutató közös munkájának eredménye, valóban minden társadalomtudományi diszciplína kutatási területének és módszerének integrálására törekszik, a szociológiától kezdve a gazdaságföldrajzon és a kultúrantropológián át a klasszikus értelemben vett történelemtudományig. A választott forma szemléltetésre és összehasonlításra igen alkalmas, így megfelel a bevezetésben és a befejezésben egyaránt

1 Első kiadás 1991-ben.

2 Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária, Albánia, és a jugoszláv utódállamok Foucher szerint, a Sellier-könyv még idesorolja Finnországot, Belorussziát, Ukrajnát, a balti államokat és Görögországot.

hangsúlyozott célnak, ami az európai államok alapvető kulturális-civilizációs egységének bizonyítása. A Közép-Európa-fogalom meghatározása így annak Európa egészéből történő levezetésével kezdődik (I–II. rész), és maga a részletes leírás csak ezek után következik (III. rész). Foucher és munkatársai ezen túlmenően a FÁK európai tagállamait (Belorussziát, Ukrainát és Moldáviát), a balti államokat, sőt még az Ázsiába átnyúló Oroszországot és Törökországot is bemutatják (a IV. részben), ezeket Kelet-Európának nevezve és ezáltal kimondatlanul is elválasztva őket közvetlen nyugati szomszédaiktól. Az ötödik részben a korábban ismertetett adatokra támaszkodva a szerzők átfogóan érvelnek az európai egység történeti–társadalmi megalapozottsága és szükségessége mellett. Felfogásukat tükrözi a mottól választott idézet származási helye is: François Mitterand *Les tribus ou l'Europe* (*Törzsek vagy Európa*) című előadása 1992-ből.

Gondolataikat 260 térkép, illetve műholdkép — a térképeket a lyoni Latitude műhely készítette, Jean-Marc Labrosse vezetésével — és 28 táblázat támasztja alá olyan mennyiségű adattal, amellyel szembesülve az olvasó esetleges kételyeit gyorsan elaltatja magában. Alaposabb vizsgálódás során azonban ezek a kételyek megerősödve élednek újjá. Egy pozitívista szemléletű atlaszban bizonyára mindegyik illusztrációnak és példának lenne helye, azonban a szerkesztő a könyvnek láthatóan nem egyszerű adatközlő szerepet szánt, és még ha ez így is lett volna, a kiválasztott információk súlyozása szintén kívánnivalókat hagy maga után. A közép-európai filmgyártás és a film kiemelkedő kulturális jelentősége a térségben például kétségkívül érdekes téma, de megfontolandó, hogy érdemel-e külön alfejezetet (*L'Europe cinéphile*), amikor a megelőző századok művészetéről csak össz-európai tekintetben és futólag esik szó az első részben. Nehezen magyarázható az is, hogy térképek mutatják be a ciszterciek kolostorait, a Versailles-t utánzó paloták helyét és az *Enciklopédia* elterjedését, ám az európai kultúrkincshez tett német vagy brit hozzájárulásokról alig történik említés.

Ezeknél a szubjektív választásoknál azonban lényegesen komolyabb torzulást okoz az adatok értelmezésében egy, a könyvben következetesen alkalmazott eljárás. A legtöbb összefoglaló térképen a jelenlegi országhatárok vannak csak feltüntetve, akkor is, ha a térkép maga jóval korábbi korszak viszonyait ábrázolja. Ez ahhoz vezet, hogy például a középkori pozsonyi egyetem Bratislavába kerül, a mai Szlovákiába, és semmi sem utal arra, hogy Pozsony az egyetem létrehozásakor Magyarországhoz tartozott. Nem kevésbé zavaró a barokk építészet elterjedését bemutató térképen az orthodox, illetve a katolikus vallású területeket elválasztó vastag, vörös vonal, amely a felrajzolt mai magyar–román határtól kissé keletre húzódik, és így Kolozsvár és Brassó barokk épületeit mintegy a görög keleti valláshoz kapcsolódó kultúrkör termékeinek tünteti fel. A sorozatosan ismétlődő hasonló

tévedések kapcsán felmerül a kérdés, hogy az atlasz készítői valóban ennyire alapvető módszertani hibát követtek-e el, vagy pedig jószándékúan ugyan, de legkevésbé sem tudományosan, ezzel is az európai egység gondolatát kívánták hangsúlyozni, a földrészen belüli kulturális választóvonalak jelentőségének ki nem mondott tagadásával.

A másik kiadvány (*Atlas des Peuples d'Europe Centrale — Közép-Európai népek atlasza*) jóval kevésbé ambiciózus, szigorúan a történelmi múlt ismertetésére koncentrál, és egyértelmű tételt sem fogalmaz meg a térség civilizációs hovatarozásával kapcsolatban. Az általános bevezető rész a könyv mintegy negyedrészt teszi ki, ami már elégséges ahhoz, hogy a következő hús fejezet, amely egy-egy nép történelmével foglalkozik, valamiféle általános képbe illeszkedjék, és az olvasó folyamatosan, az egész felől megközelítve is értelmezhesse az egyes országokról kapott információkat.

A térképek átlagos mérete jóval kisebb, mint az előzőleg ismertetett könyvben,³ ám ez nem feltétlenül jelenti, hogy léptékük jelentősen különbözik, mivel ez az atlasz leginkább egyes államokat mutat be, és viszonylag kevesebb az összehasonlító ábra. Az összehasonlító, szintetizáló munkát a *Peuples d'Europe Central* egyébként is az olvasóra hagyja, a szerzők az országok csoportosításakor még Közép- és Kelet-Európa között sem tesznek különbséget. Ehelyett a „Kelet” előtag egyszerűen „Közép”-pel való felcserélése mellett foglalnak állást. Ez az eljárás különösen kihangsúlyozza, hogy a könyv mennyire erősen kötődik egy adott történelmi pillanathoz: az általános rendszerezési problémák közepette célja valóban csupán egyes jellemző vonulatok és események kiemelése a volt kommunista országok és két peremállam (Finnország és Görögország) múltjából. A szerzők reményei szerint ezekből már levonhatók bizonyos következtetések a régió jellegzetes fejlődési modelljét illetően.

Praktikus és a nyugati olvasó számára rendkívül hasznos megoldás a szerzők és szerkesztők részéről, hogy egyes fontos vagy legalábbis jellemző részleteket, amelyek nagyban hozzájárulnak a régió sajátosságainak megértéséhez, külön keretben, mintegy illusztráló szöveggént közölnek. Ezek a rövid történetek, amelyek leggyakrabban történelmi vidékekről, városokról vagy személyekről szólnak, számos esetleges félreértést előznek meg. Ilyen betét foglalkozik Pozsonnyal is — ez a rövid összefoglalás pontosan olyan tévedéseket küszöböl ki, amelyeket az előbbieken bemutatott atlasz térképei esetenként sugallhatnak.

3 A térképeket Anne Le Fur készítette.

Összességében megállapítható, hogy ez az atlasz valóban segédkönyv kíván lenni, és így értékítéletekről legfeljebb az adatok súlyozása kapcsán lehetne beszélni. A tények közlésében általában a tudományos közvélemény többségi állásfoglalását igyekszik megismertetni, és nem tartalmaz kisebbségi, extrém véleményeket. Eldöntetlen, vitás kérdés tárgyalásakor — például a dáko-román kontinuitás esetében — a szerzők mindkét tábor állításait ismertetik, majd óvatosan ők maguk is állást foglalnak. Állásfoglalásuk azonban jellemzően a két tábor által képviselt vélemény közé esik, és az ellentét egyfajta középutas feloldására törekszik.

A kivitelezés szempontjából mindkét könyv megfelel az ilyen jellegű kiadványokkal szemben támasztható elvárásoknak. Jó minőségű papíron, pontosan nyomva, mindig megfelelő méretű ábrákkal ellátva a két atlasz nemcsak könnyen kezelhető, de jó benyomást is tesz. A Foucher vezette csoport munkája kiállításában impresszívebb (kemény kötésű), méretével a lexikonok és az albumok közé kívánkozik. A Sellier-könyv megjelenésében is a maximális célszerűség elvét hangsúlyozza: a papírkötés, a kisebb, némileg szokatlan, lapos téglalap alakú forma a gyakori forgatás által támasztott követelményekhez alkalmazkodik.

Összefoglalásképpen leszögezhetjük: a két kiadvány a hasonló formátum ellenére sok tekintetben különbözik. A *Fragments d'Europe* határozottan képvisel egy elvet, és ennyiben talán megtévesztő, hogy nem hagyományos könyvalakban, hanem atlaszként jelent meg. Általánosságban valóban a szerkesztő ezen választása támadható leginkább: az ilyen jellegű kiadványokkal szemben általában lényeges kíváncsi a történetiség elvének érvényesítése és a szakmai elfogulatlanság az ábrák és a fejezetek összeállításában, amelynek hagyományával Foucher szakít. Zavaró még, hogy a számos társtudomány eredményeinek integrálására való törekvés helyenként inkább a divat követésének, mint valóban indokolt döntésnek tűnik.

Mentes ezektől a hibáktól a *Közép-Európa népeinek atlasza*. Partikuláris véleményeket nem képvisel és nem próbál meg bizonyítani: célja kizárólag a térség történelmének bemutatása. Ezáltal megbízhatóan, érdekesen és könnyen követhetően közöl olyan adatokat, amelyek a régió iránt tudományos vagy más szempontból érdeklődők számára biztos információs bázist képeznek. A nyugati tudományos közvélemény Közép-Európa-dilemmáját Foucher-val ellentétben nem kívánja megoldani: inkább háttérrel kínál megoldásához.

Mindkét kötet része azonban — és ennyiben jogos őket együtt tárgyalni — annak az immár több tucatra tehető francia nyelvű könyvtermésnek, amely az 1989–90-es változások óta „Köztes-Európáról” megjelent, és amely a francia politikai gondolkodás térségünk iránti megnövekedett érdeklődéséről tanúskodik.